

IV Etymologia terminu *fallibilism*

Na długo przed Lovejoyem, Johann G. Herder dostarczył filozoficznych podstaw dla badań etymologicznych. Odtąd przestały one być postrzegane wyłącznie jako lingwistyczne i zaczęto dostrzegać ich filozoficzny charakter. Stojąc na stanowisku historyzmu (rozwiniętym w napisanej w 1770 r. *Rozprawie o pochodzeniu języka* – [1987a]) Herder uważał, że język nie jest niezmiennym medium, danym człowiekowi przez Boga, lecz że został wynaleziony przez ludzi i podlega ciągłemu rozwojowi.

Herdera nie interesowała jednak sama historia danych wyrazów, lecz kreatywny charakter słowa. Przeciwstawiając się konwencjonalizmowi uważał, że użycie określonego terminu nie jest kwestią przypadku, lecz odzwierciedla sposób postrzegania świata. W pochodzącej z 1783 r. drugiej części obszernej pracy *O duchu poezji hebrajskiej* ([1987]) twierdził, że istota języka polega na naśladowaniu stwarzającego, nazywającego Boga. Dlatego „[c]złowiek nadając wszystkiemu nazwy i porządkując wszystko zgodnie ze swym odczuciem, staje się [...] drugim stwórcą [...]” ([1987] s. 460). Dzięki temu język, zdaniem Herdera – jako „naturalny organ rozumu” ([1987a] s. 98) – pozwala nam panować nad rzeczami.

Język – co podkreślał Herder – jest nie tylko zmieniającym się w dziejach instrumentem wyrażania różnych treści, lecz także bagażem doświadczeń – skomasowana jest w nim pamięć i tradycja jego twórców. Także sama budowa języka odzwierciedla sposób rozwoju ducha ludzkiego i historię jego odkryć (s. 101). Dlatego każdy język, potraktowany jako „studium o labiryntach ludzkiej fantazji” (s. 103) mógłby być „mapą drogi umysłu ludzkiego, historią jego rozwoju [...]” (s. 102). A zatem, wedle Herdera,

błędem byłaby próba oddzielenia treści myśli od jej językowego wyrazu. Zgodnie z powyższą koncepcją języka badania etymologiczne posiadają głębokie metafizyczne uzasadnienie.

Do poglądów tych nawiązał później Wilhelm von Humboldt⁵¹ oraz Martin Heidegger. Ten ostatni dystansował się jednak od swych poprzedników zarzucając im antropologizm. Twierdził, że traktują oni badania nad językiem jako propedeutykę do antropologii filozoficznej. Wydaje się jednak, że Heidegger nie tyle zerwał z koncepcją swych poprzedników, lecz jedynie zmodyfikował ich pogląd. Teza Herdera o panowaniu człowieka za pomocą słowa, które człowiek przydziela rzeczy, bliska jest heideggerowskiej idei, że „słowo dostarcza rzeczy jej bycia” (HEIDEGGER [1998] s. 118). Heidegger twierdząc, że słowo jest miarą „wszystkiego, co jest – że jest i jak jest [...]” (s. 118), zmienił nieco tonację kładąc nacisk na to, że to słowa panują nad rzeczami. Różnice w poglądach tych trzech filozofów nie są tutaj istotne. Ważne jest natomiast, że zwrócili uwagę nie tylko na rolę badań etymologicznych w filozofii, ale też na filozoficzny charakter tych badań. Żaden z nich jednak nie dopracował swych pomysłów i nie przedstawił pełnej filozoficznej teorii takich badań. Dotyczy to również Lovejoya, a także Peirce’a, który w swych rozważaniach bardzo często rekonstruował etymologię i genezę interesujących go pojęć. Dla Peirce’a badania etymologiczne miały dwa aspekty: praktyczny – pozwalały na zwiększenie jasności wyводу poprzez ustalenie właściwego rozumienia słów, a co za tym idzie sposobów ich użycia – oraz ważniejszy – teoretyczny. Peirce uważał, że myśl rozwija się w świecie za pomocą znaków. Człowiek będąc

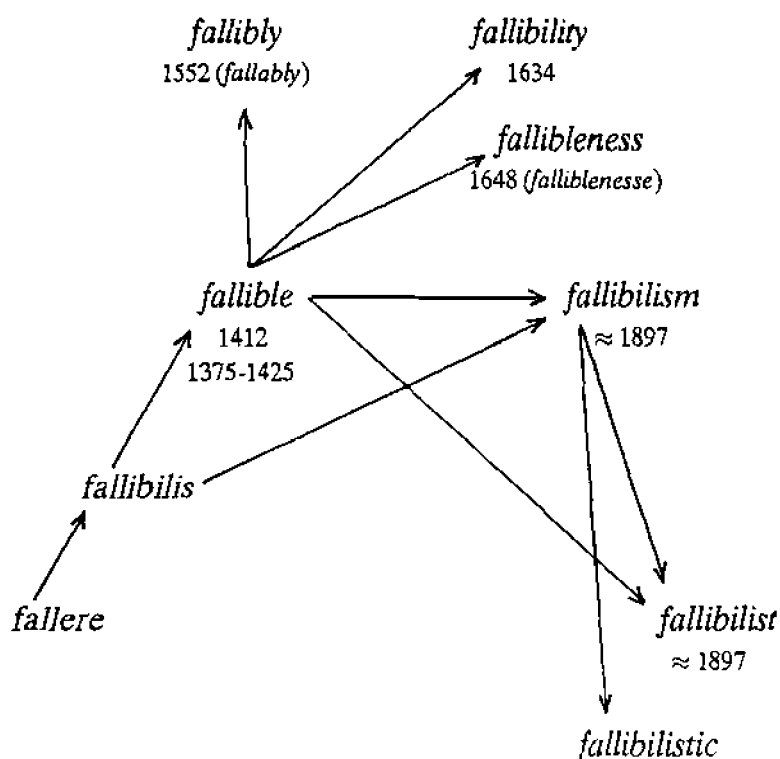
⁵¹ M.in. w: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* (1830–1835) in: *Gesammelte Schriften* Bd. VII, erste Hälfte, Berlin 1907.

elementem świata staje się jego współtwórcą poprzez myślenie. Jeżeli więc chcemy wiedzieć, jaki jest świat, powinniśmy badanie obecnej w nim myśli łączyć z dociekaniem źródeł używanych przez nas słów (tym bardziej, że zdaniem Peirce'a bez znaków nie ma myśli). W ten sposób Peirce również podał metafizyczne racje dla badań etymologicznych, choć odmienne od Herdera czy Heideggera.

Będąc przekonany, że badania etymologiczne mogą nam ułatwić zrozumienie idei filozoficznych, nie opowiadam się jednak za żadnym z przytoczonych uzasadnień dla takich badań. Zajęcie stanowiska w tej sprawie wymagałoby osobnej pracy. Głównym powodem dla przeprowadzonych tu badań było domniemanie, że źródłosłów terminu *fallibilism* determinuje sposób rozumienia idei, określanej tą nazwą. Jest to – jak zobaczymy – zgodne z tezą Herdera, że „[k]ażda rodzina słów jest [...] krzewem wokół [...] głównej myśli [...]” ([1988] s. 103). Pragnąłem zatem nie tylko (I) ustalić źródłosłów Peirce'owskiego terminu, lecz badając całą rodzinę derywatów określić, (II) co na podstawie samej etymologii naszego terminu i jego derywatów (oraz znaczeń tych derywatów) można powiedzieć o fallibilizmie. Interesuje mnie również kwestia, (III) dlaczego Peirce użył takiej właśnie nazwy na określenie swej doktryny.

Ad. (I) W tej części rozprawy przedstawię etymologię nie tylko terminu *fallibilism*, ale także słów, tworzących z nim rodzinę derywatów (wraz z ich znaczeniami). Załączony graf (s. 52) jest ilustracją powiązań etymologicznych między tymi wyrazami. Przy niektórych słowach znajduje się data najstarszego ze znanych jego wystąpień. Wykorzystane do tego zestawienia słowniki tworzą trzy grupy: słowniki (w głównej mierze) języka angielskiego [s*],

słowniki etymologiczne [se*] oraz inne słowniki (greki i łaciny) [sv*] – w miejsce gwiazdki podstawiany jest odpowiedni numer oraz rok cytowanego wydania⁵².

Najważniejsze w tej rodzinie jest słowo *fallible*, ponieważ wszystkie inne (pośrednio lub bezpośrednio) od niego pochodzą.

⁵² Opisy bibliograficzne słowników znajdują się w drugiej części wykazu „Literatury cytowanej” („Słowniki”), s. 229. Przeprowadzone w tym rozdziale badania można by poszerzyć obejmując nimi rodzinę antonimów (z przedrostkiem *-in*). Ponadto obie rodziny derywatów (oraz ich łacińskich źródłosłów) warto byłoby szczegółowo zbadać w różnych kontekstach także poza filozoficznymi, w szczególności prawniczym. Bowiem (zgodnie z tym, co zasugerował mi Jan Woleński) możliwe, że idea fallibilizmu właśnie tam się pojawiła po raz pierwszy, ze względu na problem uzasadniania werdyktu wobec niedoskonałych świadectw. Wykracza to jednak poza przyjęte w tej pracy ramy.

Zacznę więc od przedstawienia jego historii oraz znaczeń. Następnie przejdę do form *fallibly*, *fallibility* oraz *fallibleness* pochodzących od *fallible*. W dalszej kolejności scharakteryzuję derywaty *fallibilism* i jego pochodne: *fallibilist* oraz *fallibilistic*. Zebrane tu informacje być może wydadzą się zbyt drobiazgowo, ale sądzę, że dzięki nim lepiej zrozumiemy, dlaczego fallibilizm bywa na ogół pojmowany jako doktryna, której sens niemal pokrywa się z maksymą *errare humanum est*, zapisaną w tej wersji przez św. Hieronima ([395] paragraf 12)⁵³.

FALLIBLE: (omylny, fallibilny)⁵⁴ przymiotnik⁵⁵. Informacje, jakie podają wykorzystane tu słowniki, zgodne są w kwestii (a) etymologii, natomiast w sprawie (b) czasu pojawienia się słowa *fallible* oraz jego (c) znaczenia różnią się między sobą, niekiedy w zasadniczy sposób. Przyjrzyjmy się tym kwestiom.

⁵³ Ta powszechnie znana sentencja zapewne nie pochodzi od św. Hieronima, ponieważ jak podaje Mirosław Korolko ([1997] s. 157) występuje ona „w różnych konfiguracjach stylistycznych u autorów antycznych; np. u Cyserona *Filipiki* 12,2: *Cuiusvis hominis est errare, nullius nisi insipientis in errore perseverare*; ‘Każdy człowiek może błędzić, choć tylko głupi będzie trwać z uporem przy błędzie’ [...]”.

⁵⁴ Pomimo, iż w języku polskim funkcjonują odpowiedniki dwóch angielskich nazw z omawianej rodziny derywatów – słownik Fundacji Kościuszkowskiej ([s22-1961] vol. I, p. 348) podaje tłumaczenia słów *fallibility* (omylność) oraz *fallible* (1. omylny; 2. mogący być błędnym lub niedokładnym), zaś [s23-1983] (t. I, s. 292) podaje przekład *fallibility* (omylność) i *fallible* (omylny) – to nie staram się tworzyć polskich odpowiedników dla pozostałych słów z tej rodziny, ponieważ moim zdaniem: (1) brzmiałyby niezgrabnie, (2) nie oddawałyby wszystkich znaczeń związanych z nazwami angielskimi. Z tego też powodu preferuję posługiwanie się w języku polskim (szczególnie w kontekstach filozoficznych) słowami: „fallibilny”, „fallibilnie”, „fallibilność”, „fallibilizm”, „fallibilista” oraz „fallibilistyczny”.

⁵⁵ [s8-1993] (vol. I, p. 911) informuje, że obok formy przymiotnikowej wyraz *fallible* pojawił się na początku XVIII w. jako rzeczownik. Podając przykład („A person who is fallible.”) [s8-1993] nie wskazuje żadnego źródła. Jest to – jak podkreśla ten słownik – rzadka forma słowa *fallible*. Być może dlatego te spośród wykorzystanych przeze mnie słowników, które określają, jaką częścią mowy jest *fallible*, utrzymują, że jest to przymiotnik (są to następujące słowniki: [se8-1971] p. 272 oraz słowniki ([s *]) znajdujące się na pozycjach 1–3, 5–7, 9–15, 16 i 18–21 w drugiej części wykazu „Literatury cytowanej”).

(a) Etymologia

Wyraz ten pochodzi od słowa *fallibilis*⁵⁶, to zaś od *fallere*⁵⁷. Panuje powszechna zgoda co do tak określonego rodowodu *fallible*⁵⁸. Natomiast rozbieżności dotyczą okresu występowania słów łacińskich oraz czasu pojawienia się *fallible*.

(b) Czas utworzenia

Źródła nie są zgodne, z jakiego okresu pochodzi *fallibilis* i podają cztery wersje:

- 1) jest to średniołacińskie słowo (*Middle Latin*)⁵⁹;
- 2) występuje w późnej łacinie (*Late Latin*)⁶⁰;

⁵⁶ Znaczenia: (1) zdradliwy, podstępny; (2) omylny ([sv9-1997] s. 372).

(I) o człowieku: (1) w sensie biernym: omylny, (2) w sensie czynnym: niewierny, krętacz, oszust; (II) o rzeczy: zdradliwy, zwodniczy, niepewny ([sv6-1975/7] kolumna 52).

⁵⁷ Znaczenia: (1) zwodzić, oszukiwać, wprowadzić w błąd (*fallere suam naturam* – zaprzecić się swojej natury, czynić coś dla pozorów, *me fallit* – błędzę, mylę się); (2) taić, ukrywać; (3) przywieść do upadku; (4) przepędzać; (5) pomijać, unikać; (6) zaniedbać czegoś; (7) przekraczać granice; (8) pozostać niezauważonym ([sv9-1997] s. 372).

(I) oszukiwać, zwodzić, wprowadzać w błąd, zawodzić ([sv6-1975/7] kolumny 52–53).

(1) przywieść do upadku, spowodować potknięcie się; (2) oszukać, zwieść, wywieść w pole, wprowadzić w błąd, podejść, zawieść; (3) mylić się, być w błędzie; (4) taić, ukrywać ([sv7-1996] s. 160).

⁵⁸ Dla porządku wymienimy te źródła: [se1-1901] p. 179, [se62-1963] p. 208, [se7-1966] p. 343, [se8-1971] p. 272, [se9-1986] p. 165; [s1-1970] vol. IV, pp. 45–46, [s10-1971] vol. I, p. 818, [s3-1984] vol. I, p. 772, [s5-1988] p. 349, [s12-1989] p. 447, [s7-1991] vol. I, p. 565, column 695, [s21-1991] p. 625, [s19-1992] p. 658, [s11-1993] p. 818.

⁵⁹ Wg [se7-1966] p. 343. Słownik ten nie precyzuje, na jakie lata przypada *Middle Latin*. Prawdopodobnie chodzi o dwa okresy łaciny – tzw. łacinę złotą lub klasyczną (I w. prz. Chr.) i srebrną (14–117 po Chr.) – pomiędzy łaciną archaiczną (do I w. prz. Chr.) a archaizującą (117–180 po Chr.); periodyzacja za: PIANKO red. [1958] s. 559.

⁶⁰ Wg: [se6-1963] p. 208, [se8-1971] p. 272, [se9-1986] p. 165 oraz [s13-1992] p. 340. (Słowniki te nie precyzują, na jakie lata przypada *Late Latin*. Wg [s4-1986] p. 466 jest to okres od ok. 200 r. do 600 r.) Inne źródła podają,

- 3) w łacinie średniowiecznej (*Medieval Latin*)⁶¹;
 4) mniej precyzyjne [se1-1901] określa ten wyraz po prostu jako łaciński, nie podając, z jakiego okresu on pochodzi (p. 179).

Podobnie przedstawia się datowanie słowa *fallible*. Rozbieżności są tu spore – różne wersje obejmują w sumie okres od XIV do XVI wieku. Wyraz ten pojawia się: (1) w tzw. języku średnioangielskim (*Middle English*)⁶², (2) późnośrednioangielskim (*Late Middle English*)⁶³, (3) w XV wieku⁶⁴, (4) w XVI wieku⁶⁵.

(c) Znaczenie

[s1-1970] (vol. IV, pp. 45–46) i [s7-1991] (vol. I, p. 565, column 695):

- (1) *of persons or their faculties: liable to be deceived or mistaken; liable to err* (o osobach lub ich zdolnościach: podatny na bycie oszukany/iwanym (wprowadz-a/onym w błąd, okłam-any/ywanym)

że wyraz ten występuje u Papiasa z Pawii (PAPIAS [XI w.]) ze znaczeniem czynnym *deceitful* (oszukańczy; podstępny; kłamliwy, zakłamany, fałszywy), natomiast w późnośredniowiecznej łacinie miał on znaczenie bierne *deceivable* (zdolny (nadający się) do oszustwa (wprowadz-ania/enia w błąd)) [s1-1970] vol. IV, pp. 45 i [s7-1991] vol. I, p. 565, column 695.

⁶¹ Wedle: [s10-1971] vol. I, p. 818, [s3-1984] vol. I, p. 722, [s11-1986] p. 818, [s5-1988] p. 349, [s12-1989] p. 447, [s21-1991] p. 625, [s19-1992] p. 658, [s9-1998] p. 661, oraz [s8-1993] vol. I, p. 911; wg [s20-1993] p. 695 *fallibilis* jest odpowiednikiem łacińskiego *fall(i)* (strona bierna od *fallere*).

⁶² Według: [s10-1971] vol. I, p. 818, [s3-1984] vol. I, p. 722, [s11-1986] p. 818, [s12-1989] p. 447, [s19-1992] p. 658 i [s9-1998] p. 661.

Middle English to (wg HARVEY ed. [1975] p. 272) język angielski przypadający na okres od ok. 1100–1150 do ok. 1500 r. (wg [s8-1993] p. XVI okres ten obejmuje lata 1150–1349, a w niektórych kontekstach do 1469).

⁶³ [s20-1993] p. 695 podaje lata 1375–1425, jako okres, w którym po raz pierwszy zanotowano ten wyraz. [s1-1970] i [s7-1991] podają różne daty (od początku XV w. do pierwszych lat wieku XVIII), wiąże się to z pojawianiem się w tym okresie różnych znaczeń *fallible*; patrz niżej.

Late Middle English to (wg [s8-1993] p. XVI) język angielski przypadający na okres 1350–1469.

⁶⁴ [se9-1986] p. 165 i [se7-1966] p. 343 podają tą samą datę wskazując ponadto, kto używał tego słowa: Thomas Hoccleve, John Lydgate; Reginald Pecock stosował formę *fallable*.

⁶⁵ [se6-1963] p. 208 wskazuje na: LYDGATE [1513], [1555] (bk. i. c. 6), ale nie są to pierwsze wersje tego dzieła; [se6-1963] w wielu wypadkach powołuje się na późniejsze wydania, co może dziwić.

lub na mylenie się; podatny na błędzenie)⁶⁶. Po raz pierwszy omawiany wyraz pojawił się w tym znaczeniu u Lydgate'a ([1430] I. VI);

- (2) *of rules, opinions, arguments, etc.: liable to be erroneous, unreliable* (o regułach, opiniach, racjach itp.: podatny na bycie błędnym, niepewnym (wątpliwym, takim na którym nie można polegać)) – przed 1420 r. (HOCLEVE [≈1412] 2867);

†b. *not determinable with certainty* (nie dający się określić z pewnością) *rar.* (POWER [1664] III. 166);

- †(3) *fallacious, delusive* (błędny, zwodniczy) (MORWYNG [1559] 176);

- (4) *quasi-sb. one who is fallible (quasi-podmiot; ten, który jest omylny (fallibilny)) rar.* (HICKERINGILL [1705]).

[s10-1971] (vol. I, p. 818) i [s11-1986] (p. 818):

- (1) *liable to err* (podatny na błędzenie)⁶⁷;
(2) *liable to be erroneous or inaccurate* (podatny na bycie błędnym lub nieścisłym);

Podobnie:

- * [s3-1984] (vol. I, p. 722): *liable to be erroneous, unreliable* (podatny na bycie błędnym, niepewnym (wątpliwym, takim na którym nie można polegać)) (to ostatnie znaczenie posiadał omawiany termin w języku środkowoangielskim);
- * [s12-1989] (p. 447): *liable to be erroneous* (podatny na bycie błędnym);
- * [s21-1991] (p. 625): *liable to be erroneous or false* (podatny na bycie błędnym lub fałszywym);
- * [s19-1992] (p. 658): *tending or likely to be erroneous* (skłonny do bycia błędnym lub stwarzający prawdopodobieństwo bycia błędnym);
- * [s20-1993] (p. 595): *liable to be erroneous or false; not accurate* (podatny na bycie błędnym lub fałszywym; niedokładny).

[s3-1984] (vol. I, p. 722):

liable to be deceived or to err (podatny na bycie oszuk-anyim/iwanym (wprowadzanym/onym w błąd, okłam-anyim/ywanym) lub na błędzenie), (wg [se7-1966]: *liable to err or be deceived* p. 343)⁶⁸.

⁶⁶ Podobnie [s20-1993] p. 595: (*of persons*) *liable to err, esp. in being deceived or mistaken* ((o osobach) podatny na błędzenie, szczególnie jeżeli chodzi o stan bycia oszuk-anyim/iwanym (wprowadz-anyim/onym w błąd, okłam-anyim/ywanym) lub stan mylenia się).

⁶⁷ Tak samo: [se1-1901] p. 179. Podobnie ([s2-1981] p. 308, [s18-1986] p. 216, [se6-1963] p. 208): *liable to error* (podatny na błędzenie) oraz ([s5-1988] p. 349): *liable to err or to be erroneous* (podatny na błędzenie lub bycie błędnym).

⁶⁸ Podobnie ([s21-1991] p. 625): *liable to be deceived or mistaken; liable*

[s12-1989] (p. 447):

capable of making a mistake (zdolny do pomyłki (pomylenia się)); podobnie [s6-1988]: *capable of making mistakes* (p. 292) (zdolny do mylenia się) oraz [s9-1998]: *capable of making mistakes or being erroneous* (p. 661) (zdolny do mylenia się lub bycia błędnym)⁶⁹.

[s15-1990]⁷⁰ (p. 513):

- (1) *If you say that someone is fallible, you mean that their judgement or knowledge is not perfect and they may make mistakes* (Jeżeli mówimy, że ktoś jest omylny (fallibilny), to mamy na myśli, że jego osąd lub wiedza nie jest doskonała i że może się on mylić.);
- (2) *If you say that something is fallible, you mean that it is not perfect and it may be wrong* (Jeżeli mówimy, że coś jest omylnie (fallibilne), to mamy na myśli, że to coś nie jest doskonałe i może być błędne.).

[s13-1992] p. 340:

subject to the possibility of erring or being mistaken (podlegający możliwości błędzenia lub bycia pomyłką).

[s16-1990] (p. 127) podaje następujące synonimy wyrazu *fallible*:

human (ludzki), *liable to error* (podatny na błędzenie), *mortal* (śmiertelny), *unreliable* (niepewny, wątpliwy, taki na którym nie można polegać), *untrustworthy* (niegodny zaufania). [s17-1977] (p. 952) jako synonimy podaje *imperfect* (niedoskonały) oraz *uncertain* (niepewny).

FALLIBLY: (fallibilnie) przysłówek. Pochodzi od przymiotnika *fallible*⁷¹. Według [s1-1970] i [s7-1991] powstał on poprzez dodanie do tego przymiotnika końcówki *-ly*, a (w formie *fallably*) po raz pierwszy pojawił się u Richarda Huloeta ([1552]). Wedle [s1-1970] i [s7-1991] znaczy on: *in a fallible manner* (w fallibilny sposób).

to err (podatny na bycie oszuk-anym/iwanym (wprow-adzany/onym w błąd, okłam-anym/ywanym) lub na mylenie się; podatny na błędzenie).

⁶⁹ Podobnie ([s14-1987] p. 365): *able or likely to make a mistake or be wrong* (mogący lub stwarzający prawdopodobieństwo pomylenia się lub nie posiadania racji) oraz ([s19-1992] p. 658): *capable of making an error* (zdolny do popełnienia błędu).

⁷⁰ Jako jedyny z wykorzystanych słowników wskazuje na formalny charakter omawianego słowa.

⁷¹ Według: [se8-1971] p. 272; [s1-1970] vol. IV, p. 46, [s7-1991] vol. I, p. 565, column 695 i [s9-1998] p. 661.

FALLIBILITY: (omylność, fallibilność) rzeczownik. *Fallibility* pochodzi od przymiotnika *fallible*⁷². [s1-1970] i [s7-1991] informują, że powstał on przez dodanie do *fallible* końcówki *-ity* oraz że od *fallibility* pochodzi rzeczownik *fallibleness*, który – zgodnie z obydwojema słownikami – ma to samo znaczenie co jego źródłosłów. Według [s1-1970], [s12-1989] p. 447 i [s7-1991] *fallibility* po raz pierwszy pojawiło się u Edwarda Knotta ([1634]). Znaczenie tego wyrazu (wg [s1-1970] i [s7-1991]) jest następujące: *The state or fact of being fallible; liability to err or to mislead (in mod. usage limited to the former); an instance of the same* (Stan lub fakt bycia omylnym (fallibilnym); podatność na błędzenie lub do wprowadzania w błąd (współczesne użycie ogranicza się do pierwszego z tych rozumień); przykład tego samego.). Natomiast [s12-1989] podaje, że słowo to znaczy jedynie: *liability to err* (podatność na błędzenie).

Pozostałe z wykorzystanych tu słowników podają następujące znaczenia rzeczownika *fallibility*:

[s10-1971] [s11-1986]: *liability or proneness to err* (vol. I, p. 818 i p. 818) (podatność na błędzenie lub skłonność do błędzenia);

[s2-1981] [s18-1986]: *(state of) being fallible* (p. 216 i p. 308) ((stan) bycia omylnym (fallibilnym));

[s3-1984]: *liability to err or to mislead* (vol. I, p. 722) (podatność na błędzenie lub do wprowadzania w błąd);

[s13-1992]: *the quality of being fallible* (p. 334) (cecha bycia omylnym (fallibilnym)).

Według [s17-1977] synonimem wyrazu *fallibility* jest słowo *imperfection* (niedoskonałość).

⁷² Według: [se8-1971] p. 272; [s1-1970] vol. IV, p. 45, [s7-1991] vol. I, p. 565, column 695 i [s9-1998] p. 616.

FALLIBLENESS: (fallibilność) rzeczownik. Utworzony od przymiotnika *fallible*⁷³. [s1-1970] i [s7-1991] dodają, że po raz pierwszy nazwa *fallibleness* (w formie *fallibleness*) pojawiła się u Henry'ego Hammonda ([1648]), a jej znaczenie pokrywa się z rzeczownikiem *fallibility*.

FALLIBILISM: (fallibilizm) rzeczownik⁷⁴. Wg [s10-1971] (vol. I, p. 818) oraz [s11-1986] (p. 818) został on utworzony przez dodanie do występującego w średniowiecznej łacinie wyrazu *fallibilis* angielskiej końcówki *-ism*.

Wedle [s7-1991] (vol. I, p. 565, column 695) rzeczownik ten został utworzony przez dodanie do przymiotnika *fallible* końcówki *-ism*. Po raz pierwszy został użyty przez Peirce'a ok. 1897 roku. Natomiast [s9-1998] mówi nam jedynie, że jest to rzeczownik (*mass noun*) będący terminem filozoficznym.

FALLIBILIST: (fallibilistyczny) Wedle [s10-1971] (vol. I, p. 818) i [s11-1986] (p. 818) jest to rzeczownik (fallibilista) pochodzący od wyrazu *fallibilism*. Wedle [s7-1991] (p. 565, column 695) jest to przymiotnik, który powstał przez dodanie do przymiotnika *fallible* końcówki *-ist*. Po raz pierwszy użył go Peirce ok. 1897 roku. *Fallibilist* znaczy: *Maintaining or accepting the principle of fallibilism; pertaining to or resembling fallibilism* (Utrzymujący lub akceptujący zasadę fallibilizmu; odnoszący się do fallibilizmu lub go przypominający.). Natomiast [s9-1998] wskazuje, że wyraz *fallibilist* pełni obie funkcje – rzeczownika i przymiotnika (p. 661).

FALLIBILISTIC: (fallibilistyczny), przymiotnik pochodzący od słowa *fallibilism*⁷⁵.

⁷³ Wg: [se8-1971] p. 272; [s1-1970] vol. IV, p. 46 i [s7-1991] vol. I, p. 565, column 695.

⁷⁴ Znaczenia tego słowa podałem w poprzednim, III rozdz., s. 39 i nn.

⁷⁵ Wg [s10-1971] vol. I, p. 818 i [s11-1986] p. 818.

Uzyskaliśmy w ten sposób informacje o etymologii, historii i znaczeniu słów tworzących razem z terminem *fallibilism* rodzinę derywatów. Wykorzystane słowniki zgodnie wskazują na łaciński źródłosłów tej rodziny, którym jest *fallere*. Dwa inne słowniki ([sv1-1841] t. I, s. 721 oraz [sv2-1925] s. 323) zdają się jednak prowadzić nas jeszcze dalej w przeszłość. Pierwszy jednoznacznie informuje, że *fallere* wywodzi się od greckiego *σφάλλω* (oszukiwać, zwodzić)⁷⁶. Natomiast drugi wskazuje na związek ze słowem greckim, nie precyzując jednak na czym on polega (w nawiasie obok hasła *fallere* czytamy: „porównaj greckie *σφάλλω*”). Pozostałe z przywołanych wcześniej słowników w ogóle jednak nie wspominają o greckim rodowodzie.

Wydaje się, że związek między greckim *σφάλλω* i łacińskim *fallere* jest prawdopodobny zważywszy, że ekspansja greki na teren Lacjum zaczęła się między 500 a 475 r. prz. Chr.⁷⁷, a pierwszym „prawodawcą literackiej łaciny” był jeniec pochodzenia greckiego Andronikos (wyzwolony przyjął nazwisko Tytus Liwiusz Andronikos). On to w 240 r. prz. Chr. wystawił w Rzymie pierwszą tragedię i komedię łacińską, które były przeróbkami dramatów greckich. Następnie przetłumaczył na łacinę *Odyseję*, dając w ten sposób początek poezji rzymskiej. Oddziaływanie greki nie zakończyło się jednak wraz z okresem łaciny archaicznej. Język

⁷⁶ [sv10-2001] (t. II, s. 371) podaje następujące znaczenia *σφάλλω*: (I) *act.* (1) przywieść do upadku, obalać, przewracać; obalony; zataczający się (o pijanym); (2) przywieść do klęski, powodować szkodę, niszczyć; (3) zwodzić, oszukiwać, wprowadzać w zakłopotanie; (II) *pass.* (1) upaść, ponieść porażkę, szkodę, zaznać nieszczęścia; (2) mylić się, łudzić się, popełniać błąd, zawieść się na czymś – z *gen.* być w niepewności.

[sv4-1958/65] (t. IV, s. 254) podaje oprócz znaczeń greckiego wyrazu, także związki frazeologiczne, w jakich *σφάλλω* występowało oraz wskazuje pisarzy, u których można je znaleźć.

⁷⁷ Tak uważa Giacomo Devoto ([1968] p. 87; cyt. za: [sv9-1997] s. XI).

twórców filozofii był na tyle żywotny, że, jak twierdzi Janusz Sondel, w części wschodniej Imperium Rzymskiego „łacina nigdy nie zdołała przełamać supremacji języka greckiego” ([sv9-1997] s. XI). Był on ceniony przez Rzymian, a nawet stanowił element ich wykształcenia – Marek Aureliusz napisał swe rozmyślenia nie po łacinie, lecz po grecku: *Tὰ εἰς ἑαυτὸν*⁷⁸.

Wskazany tu trop, sugerujący związek etymologiczny między *σφάλλω* i *fallere*, należałoby dokładniej zbadać. Być może rzuciłoby to światło na motywy, którymi kierował się Peirce tworząc termin *fallibilism*. Nie rozwodząc się zbyt nad tą kwestią odnotujmy tu jednak, że wedle nowszych badań sugerowany przez [sv1-1841] związek między *σφάλλω* i *fallere* jest wątpliwy. Wprawdzie np. [sv8-1994] (S. 202) sugeruje jakiś związek, lecz wydaje się, że autorom tego słownika chodzi jedynie o przypadkową zbieżność formy (*σφάλλω* – *fallo*) i po części znaczenia. Związku etymologicznego nie potwierdzają natomiast [se3-1938] (S. 449) i [se4-1950] (p. 927), zaś np. [sv5-1965] (S. 723) nie mówi o żadnym związku między tymi słowami. Z kolei według [se2-1931] (p. 90) i [se5-1959] (p. 214) etymologia łacińskiego słowa jest niejasna i razem z [se3-1938] słowniki te sugerują, iż wyrazy grecki i łaciński mogły mieć – co najwyżej – wspólny źródłosłów. Wydaje się więc, że wskazywanie na grecki rodowód *fallere* jest nieuzasadnione⁷⁹.

⁷⁸ „Przypuszcza się na ogół, że dzieło Marka Aureliusza nie miało pierwotnie tytułu [...]. Pierwsze wydanie drukowane [w 1559 r. u Andreasa Geslera w Zurychu] nosiło tytuł *Tὰ εἰς ἑαυτὸν* (*Sobie samemu*). Nie była to formuła jednoznaczna, o czym świadczą jej różne i czasem bardzo rozbudowane łacińskie przekłady: *De Seipso seu vita sua* (*O sobie lub o swoim życiu*), *De seipso et ad seipsum* (*O sobie i dla siebie*), *De rebus suis sive de eis quae ad se pertinere censebat* (*O sprawach prywatnych albo o rzeczach jego dotyczących*), czy *De officiis* (*O powinnościach*) – na wzór dzieła Cyserona. Większość rękopiśmiennych fragmentów opatrzona została tytułem *Tὰ καθ' ἑαυτὸν*, co można tłumaczyć *O sobie* albo *Prywatne*” (KUBIKOWSKA [2001] s. 7).

⁷⁹ Interpretacja etymologiczna zaproponowana przez [sv1-1841] jest jednak kusząca. Np. [sv3-1940] (p. 1739) podając jedną z grup znaczeniowych słowa

Ad. (II) Członkami badanej rodziny derywatów są: (a) rzeczowniki: *fallibility*, *fallibleness*, *fallibilism*, *fallibilist* (a także *fallible* zob. przyp. 55, s. 53); (b) przysłówki: *fallibly* oraz (c) przymiotniki: *fallible*, *fallibilist*, *fallibilistic* – brak w tej rodzinie czasownika. Czasownikiem jest natomiast źródłosłów łaciński. Chyba właśnie dlatego pole semantyczne całej tej grupy jest zdeterminowane przez znaczenia czasownika *fallere*. Pokazuje to poniższe zestawienie znaczeń słów badanej rodziny (poza *fallibilism* oraz utworzonych od niego *fallibilist* i *fallibilistic*), w którym uwypuklone zostały główne idee na temat poznania zawarte w omawianych słowach:

(a) podmiot poznania jest omylny (jest to stan, w którym się znajduje; jest to fakt); cechuje go zdolność, skłonność, podatność na: błędzenie, popełnianie błędów, mylenie się, bycie wprowadz-a-onym w błąd, oszuk-anym/iwanym, okłam-anym/ywanym, nieposiadanie racji; †(podatność do) wprowadzania w błąd;

(b) wytwory poznania (wiedza, osąd) nie są doskonałe; (reguły, opinie, racje itp.) są podatne na bycie błędnymi (niepewnymi, wątpliwymi, takimi, na których nie można polegać); są niedoskonałe, mogą być niewłaściwe; są podatne na bycie błędnymi, fałszywymi, nieadekwatnymi; †nie dają się określić pod względem pewności⁸⁰.

σφαλλω (*err, go wrong, be mistaken*) wymienia antycznych pisarzy (Herodot z Halikarnasu, Sofokles: *Electra*, Eurypides: *Iphigenia Aulidensis*, Isokrates (orator), Tukidydes), u których się ono pojawiło. Podaje też dwóch filozofów (Plutarch z Cheronei: *Sulla* 15, oraz Platon: [Sofista] 229 c i [Kratylos] 436 c). Fragment z Kratylosa jest szczególnie interesujący, ponieważ wskazuje na połączenie semantyczne *σφαλλω* oraz *ἀλήθεια*, czyli problematyki błędzenia oraz prawdy. W oryginale jest: οὐκ ἐσφαλται τῆς ἀληθείας, co znaczy: „nie chybił prawdy” (przekład za: [sv4-1958/65] t. IV, s. 254). Wskazane zostały zatem konteksty: literacki, naukowy (historia) i filozoficzny. Warto byłoby przyjrzeć się temu bliżej.

⁸⁰ W (a)-(b) znajdują się tylko te określenia, których przyporządkowanie opiera się na wyraźnych wskazówkach znajdujących się w słownikach. Pozostałe

Czy w związku z tym na podstawie samej etymologii naszego terminu i jego derywatów (oraz znaczeń tych derywatów) można powiedzieć coś o fallibilizmie? To, co łączy rodzinę derywatów to przede wszystkim idea omylności i błędzenia. Ten pierwotny sens, szczególnie widoczny w greckim słowie, determinuje powszechny sposób rozumienia fallibilizmu. Określenia istoty fallibilizmu, pochodzące z wykorzystanych w poprzednim rozdziale słowników, także zawierają przede wszystkim negatywną interpretację fallibilizmu. Jednakże, jak zauważył Wiesław Wątroba ([1996] s. 32–33), Freeman i Skolimowski nie mają racji twierdząc, że sens pojęcia fallibilizmu w gruncie rzeczy sprowadza się do idei popełniania błędów (FREEMAN & SKOLIMOWSKI [1974] p. 514). Prawdą jest, co obaj podkreślają, że wyraz *fallibilism* jest spokrewniony z *fallible*, takie są zależności pomiędzy tymi słowami w języku angielskim. Ale ta relacja dotyczy wyrazów tego języka. Natomiast twierdzenie, że zachodzi ona między filozoficzną doktryną, sformułowaną w ramach pewnej epistemologii, a wyrazem będącym źródłosłowem nazwy tej doktryny jest nieuprawnione, ponieważ abstrahuje od treści zarówno tej doktryny, jak też owej epistemologii.

Ad. (III) Spróbujmy jednak na koniec odpowiedzieć na pytanie, dlaczego Peirce (znający grekę i łacinę) użył takiej właśnie nazwy na określenie swej doktryny. Z braku bezpośrednich świadectw opieram się na domysłach.

Należy pamiętać, że Peirce stworzył bardzo wiele nowych pojęć. Nie było to wyrazem jego dziwactwa, lecz konsekwencją

definicje, co do których nie ma pewności, czy odnoszą się do podmiotu, czy do przedmiotu poznania są następujące: (1) *†błędny* (*delusive*), *†zwodniczy*; (2) cecha bycia omylnym; (3) niedoskonałość; (4) podlegający możliwości błędzenia lub bycia pomyłką; (5) niegodny zaufania; (6) w fallibilny sposób.

przyjętego programu, aby „uczynić nasze myśli jasnymi” ([1878]; CP 5.388–410). Przy różnych okazjach Peirce dawał wyraz swemu przekonaniu, że byłoby dobrze, gdyby filozofowie wykazywali więcej odwagi w tworzeniu nowych terminów, zamiast nadawać starym wciąż nowe znaczenia⁸¹. Dlatego w rozprawie *The ethics of terminology* (CP 2.219–226) sformułował postulat, który można streścić następująco: dla każdej nowej idei nowy termin.

Zakładam, że Peirce wiedział o genealogii utworzonego przez siebie terminu. Dlaczego zatem wybór padł na słowo, które – etymologicznie rzecz biorąc – nie odzwierciedla wiernie istoty nauki, a może nawet (jak twierdzą Freeman i Skolimowski) zniekształca obraz praktyki naukowej? Trzeba pamiętać, że Peirce żył w czasach, gdy scjentyzm wciąż był jeszcze w ofensywie. Samego Peirce’a też można uznać za scjentystę (choć chyba nie używał tego pojęcia). Głosił on bowiem pogląd o wyższości metody naukowej nad innymi metodami (CP 5.384–385) – zdaniem Peirce’a, tylko ona umożliwia nauce samokorygowanie swych wyników i postęp (5.582). Pojęcie scjentyzmu ma wszakże jeszcze inne znaczenia. Scjentyzm bywa niekiedy rozumiany jako przekonanie, że nauka dostarcza wiedzy pewnej. Dla Peirce’a jednak taki pogląd był sam w sobie nienaukowy. Przekonanie, że nauka jest nieomylna traktował jako mit⁸². Przeciwstawiał się zatem pewnym tendencjom szerzącego się wówczas scjentyzmu. Sądził też, że jako jeden z niewielu przemyślał konsekwencje przytoczonej przez św. Hieronima maksymy⁸³. Dlatego w swej doktrynie

⁸¹ „I am quite sure that it would be well if philosophers were bolder in forming new words instead of giving old ones so many meanings” (CP 7.629 – footnote).

⁸² „infallibility in scientific matters seems to me irresistibly comical [...]” (CP 1.9).

⁸³ „The full meaning of the adage *Humanum est errare*, they have never waked up to” (CP 1.9).

pragnął zapewne podkreślić zawodność nauki i właśnie ten jej aspekt wyeksponował w ukutej przez siebie nazwie.

Być może, gdyby Peirce żył w naszych czasach, użyłby innej nazwy. Freeman i Skolimowski twierdzą (p. 515), że praktykę nauki lepiej wyraża Popperowskie *conjectures and refutations* (pojęcia te *nota bene* często pojawiają się u Peirce'a). Rzeczywiście, patrząc z perspektywy wydaje się, że Peirce'owski termin nie jest najlepszy. Ale czy współczesna filozofia nauki mogłaby eksploatować frazę *conjectures and refutations*, gdyby wcześniej Peirce tak skutecznie nie uświadomił nam ograniczeń nauki?